

VJylland en med kardeboller beslået bom til ru-ning (14). Prisen var o. 1880 6–8 kroner pr. 1000 hoveder, og man regnede med at høste ca. 18.000 pr. skæppe land (15). – Kardebollen anvendes stadig på vore klædefabrikker, 1959 blev importeret for ca. 70.000 kr. (16).

LITTERATUR: (1) 677 1759,214–17; 182 4.1,1806, 330–33; 222 1820,59; (2) 36 8,79f; (3) 955 1918,243; (4) 697 221; (5) 43 1781,388–90; (6) 182 4,333; (7) 174 1,334f; (8) 739 1,1796,618; (9) 384 1843,231; 1008 14,1926,95f; (10) 661 4,1820,366 og 6,1821, 229–31; (11) 661 7,1830,304; (12) 136b 120; (13) 639 3,1840–41,62; (14) 342 34,1939,32f; (15) 510 3,1879, 373f; (16) 599b 1,590f; 107.

ÆGTE KARDEBOLLE SOM LÆGEPLANTE

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): rodens saft lindrer hovedpine og maveonde, blandet med kamfer stiller den næseblod, saften dryppes i øre for bylder, drikkes mod kvindens for hæftige menses, løser bylder og helvedesild (udslæt), dekokt af planten læger dysenteri og indvortes sår. Roden indgår i feberstillende drik, plantens aske sat på vin skal under bad drikkes mod blæresten (1400-t; 2).

Henrik Smid 1546ff (3): bladene lægges på hovedet for hjertesygdom, saften dryppes i øret for at dræbe orm, destilleret vand af bladene til badning af mundsår, roden kogt i vin og knust bindes på fingerrifter, hæmoroïder og vorter, røde øjne bades med te af bladene, den fjerner ansigtets og hudens gule og brune pletter og urenhed.

Simon Paulli 1648, 221: de orme, som findes i gamle blomsterhoveder, skal anbragt om halsen kunne fordrive malaria; den knuste plante med viol- eller rosenolie lægges på kattebylder = små bylder på fingrene; vandet, der samler sig i bladernes hulhed, tjener til badning af ansigtspletter, nogle bruger det også til svage og betændte øjne.

Roden er sørlægende, blade og frø hjælper mod virkningen af gale hundes bid (1796; 4); vinfkog af roden skal kunne læge hudsprækker, den knuste rod blandet med honning indtages for svindsot, vandet i bladernes hulhed siges at helbrede svage øjne og udslæt i ansigtet (1806; 5). Klog mand på VLolland behandlede eksemmer med dekokt af håret kardebolle (6).

LITTERATUR: (1) 343 58,171; (2) 15 73; 348b 41; (3) 841 1577,101; (4) 739 1,617; (5) 182 4.1,331; (6) 546 2,1927,220; 551 12/10 1950.

ANDEN ANVENDELSE

Af kardeboller voksende på saltholdig bund skal man kunne få en soda anvendelig til glasarbejder (1806; 1), stænglerne giver en fortræffelig aske til tøjvask (1820; 2).

Man anbringer et blomsterhoved i bikubens flyvehul som værn mod mus (1649; 3). Naturel eller farvet bruges kardebollen nu som vasepynt, i buketter med tørrede evighedsblomster etc., som dekoration i gravkranse, m.m. (4). Frøene ædes af finkefugle (5).

LITTERATUR: (1) 182 4.1,331; (2) 661 4,366; (3) 911 83,1949, nr. 3; (4) 462 100 (1930); (5) 398 1806, 126.

Blåhat, *Knautia arvensis*

er en ved veje, skovbryn osv. almindelig 20–80 cm høj, stivhåret plante med groft takkede grund- og fjersnitdelte stængelblade; de lilla, blå eller hvide blomster er samlet i fladtrykt kurv. O. 1840 forekom den »især i uhyre mængder på Tømmerby mark« i Thy (1).

Blåhat 1772ff efter blomsterstanden, men måske oprindeligt fra norsk-dansk hot = knold, klump, jf. *knopurt* 1678, 1700-t. *Skabiose* 1533 ff fra latin *scabies* = skurv, udslæt, fnat etc., som planten blev anvendt imod (botanisk gælder navnet nu slægten *Scabiosa*) jf. *skaburt* 1534ff; MJylland, Sjælland, Avernakø. *Blåmand* NJylland 1811ff, også til kornblomst (s. 244), *kongeknap* Sjælland o. 1850, Falster o. 1870, Mors. *Blåleger* og *bølpande* Ringkøbingegnen, måske til oksepande, idet blomsterstanden kan ligne hårhvirvlen i oksens pande; *gammelmand* Jylland, *Wolle-vend-dig-om* Sønderjylland og *røde Wolle* (= Ole) Haderslev, modsat blå Wolle om blåmunke (Jasione), navnet skyldes en børnelig ligesom *vend dig om* Thy og *møllemænd* Salling, se nedenfor; *båremænd* Thy, båre = jysk om nyanlagt græs- eller brakmark, sml. bd. 2 s. 126, *snogeurt* Fyn er nedsættende, *pandekager* Assens, Anholt, *knapper* Søllerød, *jomfruhat* Falster, *agermunke* Bornholm. – *Hundebloomme* (nedsættende) og *flueøjne* Sønderjylland, de mange tætstillede blomster kan ligne et sammensat insektøje; *munke* VJylland og *blåmunke* NJylland, NLolland, sidste navn nu botanisk til *Jasione montana*, s. 218; *knapbusk* Jylland, *rugurt* Anholt, måske oprindeligt til kornblomst; *vællingpotte* Fyn og *sødsuppe* Kgs. Lyngby – blomsterstandens farve kan minde om vælling eller sødsuppe med rød frugtsaft; *sypude* NSjæl-

land, *luseknap* Kgs. Lyngby vel fordi biller o.a. insekter ofte holder til på blomsterstanden; *djævelsspyd* Langeland, omtydning af djævelsbid (*Succisa*, s. 214), de gaffeldelte grene er sammenlignet med spydod; *gråbone* Bornholm vel fordi planten er noget gråhåret ligesom bynke, s. 278. (2).

LITTERATUR: (1) 201 1842,346 jf. 348; (2) 689 1, 799-802.

LÆGEMIDLER

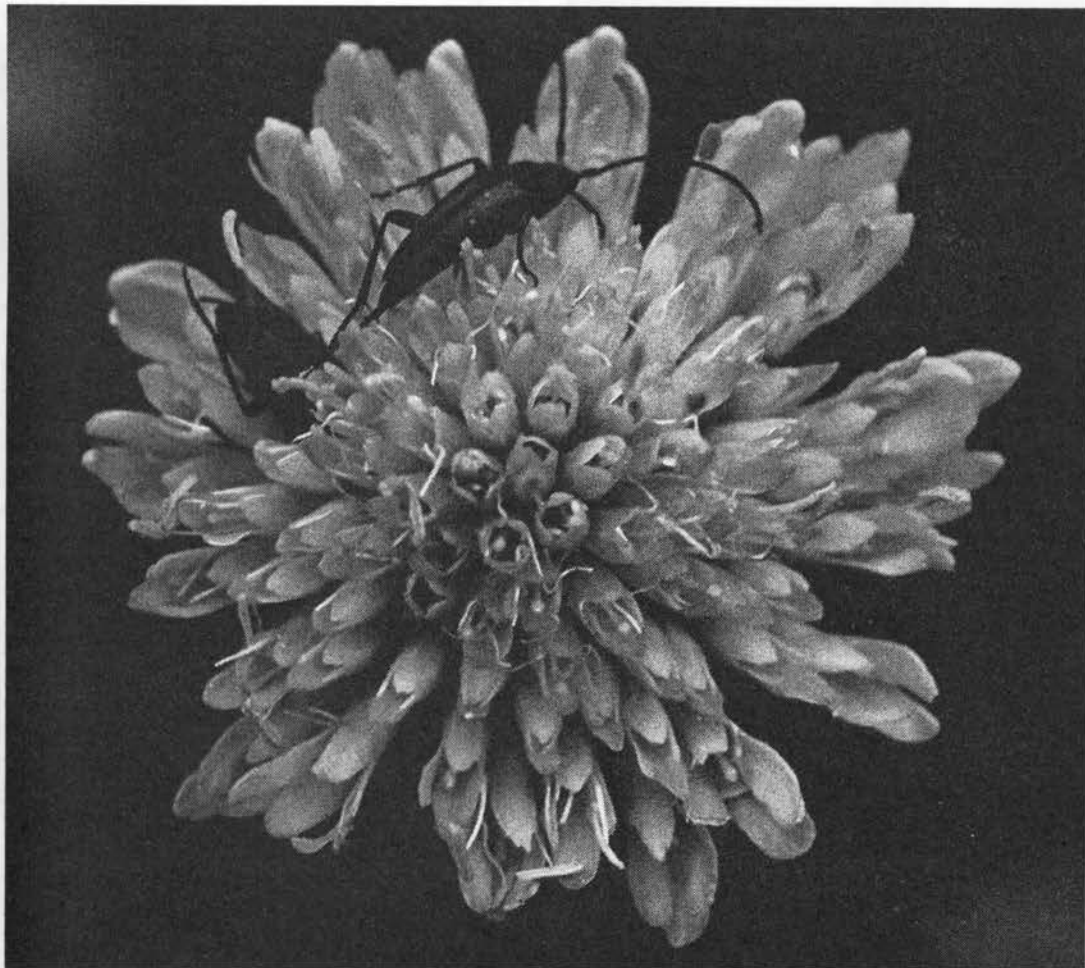
Christiern Pedersen 1533: saften af blåhat og rød kornel drikkes for hjerteonde som følge af byld (25b), saften anvendes til salve eller omslag på hæmorroider (55a).

Henrik Smid 1546ff (1): vinafkog drikkes for sidesting, i maj destilleres vand af planten for brystbylder, sidesting, hoste o.a. indvortes sygdomme; modvirker skab, saften dræber orm i håret.

Destilleret vand af planten blandet med terpenolinolie indtages mod svindsot (1600-t; 2).

Simon Paulli 1648, 348: apotekerne anskaffer store mængder af denne droge til adskillige lægemidler og især mod forgiftning, i pesttider bruger lægerne destilleret vand eller dekott af planten og dens rødder, også barbererne anvender meget denne plante som omslag på pestbylder; det er almindelig kendt, at urten læger skab og syfilis, idet munden skylles med udtræk eller hele kroppen bades i afkog; ekstrakt eller sirup af planten

Blåhat. (ES).





Farver ved sit kar. Dansk Folkemuseum, Brede.

tilberedes på apoteker og hjælper mod hoste og svindrot.

Farmakopeen 1772 anfører urt og blomster. Planten er sveddrivende og sårlægende, vandudtræk feberstillende og beforder opspytning; til omslag på fnat og kløe (1837; 3). Bundet om halsen værner den mod »småpokker« (4) og børn mod at blive blinde af kopper (1807; 5). – Rødderne m.m. indgives hest med stivkrampe (6).

LITTERATUR (1) 841 1577,32b; (2) 1004b 186,191; (3) 718 1837,21; (4) 273 183; (5) 217 35; (6) 83 53.

FARVNING, BØRNELEG

Bladene farver grønt og blå (1), pustes tobaksrøg mod blomsterne, bliver de grønne (2).

Jyske børn har på flg. måde leget med blomsterstanden af blåhat, blåmunke, djævelsbid og kornblomst: stilken klemmes fast af lillefingeren i knyttet hånd, blomsterstanden drejes nogle gange rundt, fikseres let af pegefingern, hånden rækkes frem mod en kammerat, pegefingerns tag løsnes, og idet stilkens elasticitet får den til

at dreje modsat vej, siges remser: »Blåmand, blåmand, vend dig om!« (Thy), »bådsmand, bitte bådsmand, kør (eller: drej) rundtenom!«, »gammelmand, kør rundtenom!« (NJylland), »blåmand, blåmand, rend runden om (eller: vend dig omkring), så skal du få en (eller: min) guld-ring!«, »blåmaj, blåmaj, løb rundten omkring, så skal du få en sigtering!« (=brødkrumme) eller: »— så skal du få et guldæg!« (Vendsyssel), »Wolle, Wolle, vend dig om og se din oldemor kommer!« (SJylland), »Wolle, Wolle, vend dig om og se en fugl der flyver!« (NSlesvig), »Wolle, Wolle, vend dig om og hør folket synger!« eller »Wolle, Wolle, vend dig og se, hvordan solen drejer!« (3), »Wolle, Wolle, vend dig om, vend dig sønder, vend dig nør, vend dig ind ad bondens dør!« (Slesvigs vestkyst o. 1870; 4).

Den strunkne blåhat mod lyset gaber · og viser solen de nye sko *Jeppe Aakjær* (5).

LITTERATUR: (1) 77 1795,65; 739 1,1796,622; 398 1806,128; (2) 398 1821,152; (3) 228e 2,739 og tb. 52, 87; 438 119; 488g 1,1900,3; 488l 118; 830 8,46; 363 12/11 1925; 161 1906/23:1173; 958 1941,223; 634 14332 (o.1900); (4) 783b; (5) 1002h 11.

Djævelsbid, *Succisa pratensis*

Den skråtstillede, korte jordstængel er afstumpet, de nedre blade æg-, de øverste lancetformede, de blå blomster samlet i tætte halvkugleformede hoveder. Almindelig på tørveholdige enge og overdrev, i fugtige krat. Blev forhen indplantet i haver (1).

Dens blomst er rund, en blå kugle på rank stængel, den ligner en lillebitte ballon i en tyk snor, sendt til vejrs i sommerleg *Jens Jacob Jensen* (2). *Djævelsbid* 1533ff, iflg. legenden blev djævelen så ærgerlig over menneskenes brug af plantens fremragende lægekræfter bl.a. mod pest, at han bed roden næsten helt af (3); *djævelsurt* 1703, *fandensbid* 1796–1821, *fandens afbid* Bornholm o. 1870, *troldrod* Jylland 1800ff; *knopurt* 1648, *engknop* 1648–1845, *blåknop* o. 1700, *blåknop* 1768–1821 og *engknop* 1793, 1917; *grønblad* 1768, 1800-t, anvendt til grønfarvning; *blåleger* VJylland o. 1870, *Wolle vend dig om* Sønderjylland, så blåhat ovenfor, *djævelsstik* 1891, *djævelens rod* Jylland o. 1910, *engmunke* Bornholm o. 1870ff, om efterleddet se blåmunke s. 219; *dreng* Roskildeegnen, vel oprindelig til anden plante med knapformet blomsterstand, se engskgræs bd. 3 (4).